



Піхтар Олена Анатоліївна – викладач кафедри естрадного виконавства Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв. Коло наукових інтересів – формування особистості та оригінального музичного мислення майбутніх музикантів.

Принципи особистісно орієнтованого навчання у формуванні музичного мислення студента-виконавця

У статті автор доводить доцільність формування музичного мислення студентів шляхом організації особистісно орієнтованої системи навчання. Приклучення вивчального процесу з урахуванням закономірностей розвитку та саморозвитку особистості створює сприятливі умови для самореалізації творчого потенціалу музиканта-виконавця.

The author of the article maintains that it is useful to shape the student's musical thinking by organizing his/her tuition in such a way that it stimulates his/her greater personal involvement. Bearing in mind the tendencies of the development and self-development of the personality while organizing his/her tuition process creates favorable conditions for better realization of the creative potential of the musician-performer.

На сучасному етапі зміни у змісті вищої освіти відбуваються у контексті глобальних тенденцій, найбільш важливими серед яких є орієнтація на особистість студентів у процесі навчання та створення сприятливих умов для їх саморозкриття. Звідси розуміння особистості як самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і суб'єкта виховальної взаємодії потребує пошуку нових технологій навчання, де особливо перспективним стає *особистісно орієнтований підхід*.

Сутність нової освітньої парадигми полягає у зміщенні основного акценту з освоєння конкретних знань, умінь, навичок (системоутворюючий компонент у змісті традиційної знанневої освіти – когнітивний) на творчу самореалізацію особи-

стості кожного студента, на її гармонійний розвиток, але не під впливом цілеспрямованих дій викладача, а тільки на засадах рівнопартнерських довірчих суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин. І дійсно, ми маємо достатньо доказів того, що традиційна авторитарна модель навчання не сприяє розкриттю природженої індивідуальності, потенційних можливостей, своєрідних особливостей студентів, тоді як творча орієнтованість педагога створює сприятливі умови для їхнього самовизначення, розвитку рефлексивних процесів, зокрема активізації внутрішніх резервів самоконструювання суб'єктом власного "Я".

У професійній підготовці студентів музичних спеціалізацій вищих навчальних закладів культури і мистецтв теж виникла необхідність

переходу від діяльнісно-особистісної парадигми до особистісно орієнтованої. Нинішнє суспільство як ніколи зацікавлене в майбутніх фахівцях, які поряд з виконавчими навиками та музикознавчими знаннями володіють аналітичними здібностями, досить розвиненим самостійним і критичним мисленням, спрямовані на пошук оригінального вирішення практичних проблем, здатні до творчого засвоєння музичної інформації.

Але дедалі помітніше протиріччя між зростаючими вимогами до творчої особистості музиканта та недостатнім рівнем його реальної готовності до обраної професії. Відтак найважливішим завданням музичної педагогіки стає розвиток особистості музиканта – майбутнього викладача, виконавця, його суб'єктивно-творчої позиції, якісно нового погляду на розуміння власної професійної діяльності. Одним з напрямів педагогічних пошуків розв'язання зазначеної проблеми є вивчення й формування музичного мислення студентів у контексті музично-виконавської діяльності.

Оскільки музика відкриває такий шлях пізнання, де на першому плані – потреба в особистісних функціях студента-музиканта, актуалізація, прагнення до співпереживання, розуміння думок та почуттів іншого – композитора, виконавця, тому саме особистісна орієнтація музичного мислення як одна з центральних проблем у процесі підготовки музиканта-професіонала стає актуальною для нашого дослідження. Адже практична готовність студентів-музикантів до професійної діяльності чималою мірою залежить від рівня й напрямку їх музичного мислення, цілісне формування та гармонійний розвиток якого можна здійснити шляхом організації особистісно орієнтованої системи навчання.

Доцільність особистісного підходу в організації навчання стверджують багато вчених у своїх працях з початку 80-х років ХХ ст. (Ш.О. Амонашвілі, І.Д. Бех, О.В. Бондаревська, В.В. Рибалко, В.В. Серіков, І.С. Якіманська та ін.). Однак у системі професійної підготовки музикантів цей підхід найменш реалізований з наукової точки зору (Є.О. Гаспарович, Н.Є. Гребенюк, Н.М. Згурська). Особливо слід відзначити, що хоча у досвіді вищої школи вже визначилися шляхи розвитку мислення у процесі навчання музики (Н.П. Антоненко, Н.Г. Дяченко, С.І. Олефір, Л.П. Яковенко), але досконалий аналіз літератури показав, що розгляд даної проблеми відбувається у відриві від концепції

особистісно орієнтованого навчання, що, на наш погляд, перешкоджає її вирішенню. Звідси виникає гостра потреба у створенні оновлених теоретичних основ й адекватної системи дидактичних ситуацій для впровадження цього підходу в навчанні музики.

Треба з'ясувати: в чому ж специфіка особистісно орієнтованої вищої освіти у професійній підготовці музикантів?

Взагалі гуманістична парадигма особистісно орієнтованого навчання виходить з принципу розвитку та саморозвитку особистості – неповторної індивідуальності, її творчої самореалізації. Цей підхід будується на досягненнях гуманістичної психології 60-х років ХХ ст. (А. Маслоу, Ш. Бюллер, К. Роджерс, Р. Мей), ідеї якої сформувалися під впливом філософії екзистенціалізму. Попередниками цього підходу стали ідея індивідуального підходу в працях видатних українських філософів-гуманістів Г.С. Сковороди, П.Д. Юркевича, О.О. Потєбні та теорія гуманістичної освіти на початку ХХ століття в працях російських учених-педагогів П.П. Блонського, В.П. Вахтерова, М.М. Рубінштейна, С.Т. Шацького.

В основі сучасного особистісно орієнтованого підходу теж лежить визнання цінності, унікальності людини, її творчого начала, духовності. Подана концепція освіти припускає допомогу студенту в усвідомленні себе особистістю, на вільний прояв та розвиток своїх здібностей, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних механізмів самовизначення, саморозвитку, самоствердження, де студент здатний виявляти активність і реалізувати своє "Я" відповідно до "Я"-концепції (Р. Бьорнс). *Особистісний компонент* як системоутворюючий в особистісно орієнтованому навчанні забезпечує становлення самопізнання, розвиток рефлексивної здатності, оволодіння засобами самопроекування, саморегулювання та самовдосконалення.

Таке навчання здійснюється як процес суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, і ґрунтується він на діалозі, обміні значеннями, творчому співробітництві його учасників, демократичній основі гуманістичних відносин (С.В. Білова, С.Ю. Курганов, І.В. Шалигіна). Йдеться про забезпечення раціонального саморегулювання у процесі навчальної діяльності, а не про керування розумовими процесами ззовні, оскільки студент є суб'єктом не тільки навчання, але й життєдіяльності.

У рамках діяльнісного підходу увага вчених зосереджувалася на виявленні саме особистісних механізмів та індивідуально-типологічних особливостей мислення як діяльності (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, А.В. Брушлінський). Згідно з особистісно орієнтованим підходом музичне мислення теж означає діяльність, але яка спрямована на активне самовдосконалення, самореалізацію кожного студента. Пріоритети віддаються такій творчій діяльності, яка за своїм характером дає можливість студентові відчувати себе творцем потенційно затребуваного результату.

Особистісно орієнтоване навчання спрямоване на особистісний розвиток студента, який "первісно є суб'єктом пізнання" (І.С. Якіманська), а не ним стає. Вища школа в минулому теж ставила за мету всебічний та гармонійний розвиток особистості студента-музиканта, але тільки під впливом цілеспрямованих дій викладачів. Така позиція призводила до послаблення творчої самостійності, ініціативи майбутнього виконавця, суперечить самій природі музичного образу, різноманітності виконавських уявлень.

Ми вважаємо за доцільне на індивідуальних заняттях зі спеціального інструмента й диригування у вищих мистецьких закладах впровадження саме принципів особистісно орієнтованого підходу, що, безперечно, підвищить рівень та ефективність навчального процесу. Адже викладачеві найбільш зручно прогнозувати й моделювати навчальний процес з урахуванням закономірностей розвитку та саморозвитку особистості. За таких умов навчання спрямоване на зацікавлення та індивідуальний розвиток кожного студента, на максимальну активізацію розумової діяльності студента, на створення сприятливих умов для реалізації його творчого потенціалу, на надання простору свободи його особистості для прийняття самостійних рішень.

Сутність концепції, яку ми беремо за основу, сформулював відомий науковець В.В. Серіков: "Особистісно орієнтована освіта – це не формування особистості із заданими властивостями, а створення умов для повноцінного проявлення та ...розвитку особистісних функцій суб'єктів пізнавального процесу" [1, с. 42]. Ще одне надзвичайно цінне для нас положення: "Знай, що розвивається у твоєму учневі, і зумій це забезпечити" [2, с. 51]. Саме гарантування безпеки особистісних проявлень студентів у всіх навчаль-

них особистісно орієнтованих ситуаціях, перш за все, дає можливість розвитку самостійності їх мислення, а не формуванню стереотипів стандартності (М.А. Алексєєв, І.А. Зимня, І.С. Якіманська).

Особистісна орієнтація для педагога стає єдиною, що забезпечує продуктивність діяльності і ставить у центр самореалізацію особистості студента в процесі навчання. Навпаки, функціонально орієнтоване мислення неприйнятне для викладача музики, оскільки відрізняється перевагою мети над значенням, технології над особистісними цінностями.

Мотиваційна структура особистості є чинником продуктивності діяльності мислення. Д.Б. Боговаленська вводить поняття "інтелектуальної активності особистості", що є властивістю цілісної особистості з глибокою мотиваційною структурою [3]. Саморозвиток інтелекту припускає самостійну орієнтацію індивіда на широкі риси розуму та відповідну установку на характер, стиль, спрямованість мислення, а також коректування своєї розумової діяльності. Зокрема, в галузі психології музичного мислення досліджуються питання про емоційну регуляцію розумової діяльності, тісний зв'язок інтелектуальних емоцій з процесами, що відбуваються на неусвідомленому і невербальному рівнях.

Мислення має велике значення у загальному процесі формування особистості, її розумових, емоційних та інших особливостей. Якщо функції самореалізації, рефлексії та змістотворчості будуть найбільш повно зображені в мисленні студентів, то це свідчить про досягнення особистісного напрямку функціонування процесу. А музичне мистецтво як могутній фактор формування особистості дає якраз можливість самореалізації, виявлення творчих здібностей кожного студента, при цьому не підкорює динаміку та рівень розвитку особистості якомусь стандарту, а навпаки, приймає як результат сам процес удосконалення, потрібність особистості. У рамках особистісно орієнтованого навчання цей процес є відправною точкою, метою та результатом музичного виховання.

Самореалізація особистості студента-музиканта припускає розвиток таких умінь:

- здатність до пошуку шляхів вирішення проблеми, що виникла;
- самостійний аналіз музичних творів на професійному рівні;

- самовизначення в суперечливих ситуаціях;
- взаємодія з іншими у процесі спілкування на засадах гуманістичних цінностей;
- володіння культурою діалогу;
- здатність до проектування власної діяльності;
- застосування знань, умінь та навичок у нестандартних ситуаціях.

Успішна самореалізація студентів забезпечується педагогічними умовами, які направлені на збагачення якостей розумової діяльності (формування дослідницьких умінь, пізнання особливостей своїх розумових процесів і основних розумових операцій).

Професійна специфікація мислення майбутнього музиканта формується у процесі творчої діяльності, самостійного пошуку рішення завдань, тобто відбувається розвиток та актуалізація особистісних функцій студента. Зміст особистісно орієнтованої освіти відрізняється від традиційної творчим підходом до програми навчання та включенням у процес навчальних ситуацій, які затребують особистісні функції студентів.

У концепціях деяких вчених-теоретиків та практиків в галузі психології та педагогіки музичного мистецтва простежується звернення до проблеми значущості особистісної позиції, а саме – досліджуються питання:

- пізнання музики як “пізнання самого себе”, визначення місця для свого суб’єктивного “Я” (А. Пілічаускас);
- визнання домінуючої ролі суб’єктивного фактора як джерела існування музичного твору (Г. Ципін, Г.С. Тарасов, С.Х. Раппопорт);
- матеріалізації музичного твору через призму суб’єктивного “Я” (В.В. Медушевський, Г.С. Тарасов);
- розгляду структури музичного твору як діалогу (В.Г. Ражніков);
- значення ролі провідного компонента – особистісного – в механізмі музичного мислення (Н.В. Сулова, К.В. Тарасова, Ю.В. Шмалько);
- дослідження процесу рівноправного спілкування вчителя та учнів на заняттях з музики (Є.О. Гаспарович).

Музика – це своєрідна форма спілкування, яка здійснюється лише за допомогою діалогу, що має принципову розбіжність: у складі й кількості його учасників, у тимчасових межах та у кінцевому результаті. Спілкування в музичному мистецтві містить об’єднання власної позиції з

іншими – композитора, виконавця, викладача. Спільні принципи діалогічного розуміння психології музичного розвитку запропонували В.А. Мєдинцев, Є.В. Назайкінський.

Ідеям “монологізму” на сучасному етапі протиставлений дух “діалогічний”, толерантний. Відбувається проникнення діалогу в розвиток процесу навчання, на відміну від колишнього рівня освітньої системи, яка була орієнтована на монологічний спосіб мислення. Діалогічний підхід у організації навчального процесу у вищій школі сьогодні досліджують Є.О. Гаспарович, В.В. Морозов, В.В. Серіков та ін.

В особистісно орієнтованому навчанні дослідження питань взаємодії музичного мислення педагога, студента у навчальному процесі і цієї системи, що втілюється в музичному матеріалі (музичне мислення композитора), уявляються нам у парадигмі діалогу, де першорядне значення має факт спільних намагань до досягнення мети – пізнання найкращих зразків музичного мистецтва. Діалог в особистісно орієнтованому навчанні виступає як засіб формування суб’єкт-суб’єктних стосунків на індивідуальних заняттях з музики, як форма спілкування й засіб творчого розвитку особистості студентів.

У цьому процесі повноправними учасниками діалогу стають дві сторони, причому педагог виконує функцію фасилітації спілкування (допомагає самоактуалізації, активізує особистісну позицію кожного студента і сприяє їх подальшому саморозвитку). Конкретно принцип саморозвитку особистості виявляється в її активності у самовдосконаленні особистісних особливостей, серед яких першорядне значення мають потрібнісно-мотиваційна сфера та здатність до творчої діяльності. Слід зазначити, що згідно з принципом саморозвитку психолого-педагогічні впливи спрямовані на активізацію рефлексивних можливостей самообілізації та самоорганізації особистості студента в проблемно-конфліктних ситуаціях.

В діалогічному спілкуванні виникають відносини рівності та порозуміння: студент займає ініціативну позицію, а педагог – позицію партнера-допоміжника у розширенні та освоєнні студентом досвіду, якого він безпосередньо набуває. Йде процес “виховання особистості особистістю” (Ш.О. Амонашвілі). Таким чином, мету та значення діяльності педагога ми визначаємо як створення умов для реалізації особистісного потенціалу студента-музиканта, його са-

мовдосконалення у процесі пізнавальної діяльності з опанування змісту музичного матеріалу.

Предметом вивчення на заняттях зі спеціалізованого диригування стає музичний твір, який існує завдяки процесу індивідуального сприймання. Провідним способом пізнання тут є суб'єктивне начало, а саме: почуття, емоції учасників діалогічного спілкування, які відносяться один до одного толерантно. Наявність безлічі особистісних трактувань, інтерпретацій, обмін поглядів можливі саме в процесі діалогічного спілкування на музичних заняттях, де унікальність власних переживань стають основою для визначення особистісної позиції партнерів.

У структурі навчання (музична дисципліна – особистість педагога – особистість студента) з'являються нові аспекти, де суттю процесу стають розуміння й співпереживання авторського смислу в музичному творі та співвідношення задуму особистості композитора з власним поглядом – поглядом студента-виконавця, інтерпретатора. Тобто в наявності “двоєке існування музичного твору” (С.М. Каргапольцев). Ще Д.Б. Кабалевський міркував про музичне мистецтво як змістовне, яке тримає думки й почуття іншої людини.

Знайомство з музичним твором потребує від індивіда матеріалізації змісту через призму суб'єктивного “Я”, визнання власної позиції. Проникнення в діалектику зв'язків форми і змісту музичного твору породжує новий художній сенс, особистісно значний для виконавця. Звідси принципова множинність інтерпретацій, які є таким же продуктивним видом музичного мислення, як і складання музики.

Розуміння художньо повноцінного процесу музичного мислення відбувається лише при наявності сукупності раціонального й емоційного в інтерпретації музичного твору (І.В. Казуніна, Л.В. Кириленко, С.І. Олефір). “Тільки проникнення у виразально-змістовий підтекст інтонації, з одного боку, і розуміння логічної організації звукових структур, з іншого, створюють у своєму синтезі музичне мислення в повному розумінні цього поняття”, – стверджує у своєму дослідженні І.В. Казуніна [4, с. 44].

Відома грузинська мистецтвознавиця Л.С. Самсонідзе визначає рівень музичного мислення ступенем інтелектуалізації емоційного змісту [5]. Чим глибший інтелект, а також ширші емоційні зв'язки та асоціації, тим яскравіша індивідуальність музиканта, його творча пози-

ція. У М. Давидова єдність емоційного і раціонального у виконавському музичному мисленні полягає в поєднанні інтерпретаторського емоційно-образного мислення зі спеціальним інструментально-технічним мисленням безпосередньо в музично-ігровому процесі [6].

Психолого-педагогічний підхід до дослідження інтерпретації виділяє в ній, насамперед, особистісний та інтелектуальний процес, що виходить від суб'єкта, його власних поглядів, логіки, світогляду. Предметом тлумачення для інтерпретуючого виступає не нотний текст, а художня ідея твору, що матеріально зафіксована в тексті. “Для повноцінного психологічного включення музичного мислення виконавця у твір останній необхідно відчутти не як заданий музичний текст, який потрібно лише “вимовити”, а як певним чином, зорганізовану системність музично-мовних ресурсів”, – зазначає В.Г. Москаленко [7, с. 56].

Тобто в наявності проблемність виконання музичного твору, яка потребує розв'язання деяких суперечностей:

- між статичним оформленням музичного матеріалу та інтонаційно-динамічною природою музики, її процесуальністю;
- між знаково-мовною фіксацією задуму композитора та особистісним прочитанням виконавця;
- між втіленням авторської художньої ідеї музичного твору та створенням власного неповторного музичного образу (питання інтерпретації).

Ми бачимо різноманітний спектр міжособистісних відносин, за допомогою яких стає можливим сприйняття музичного мистецтва. Тому розуміння музичного змісту завжди є *діалогічним співвідношенням* учасників процесу художньої комунікації. В цьому спілкуванні провідне значення набуває можливість кожному студентові реалізувати свій особистісний потенціал, почати шлях самопізнання й самовдосконалення власної системи духовних цінностей.

Отже, індивідуальне навчання музикантів відбувається на рівні особистісних сенсів, у сфері духовних відкриттів. Присутність моменту “художнього відкриття” як сутнісної якості музичного мистецтва вказує на існування особистісного досвіду, який самостійно набуває суб'єкт навчання.

Взагалі, основою саморозвитку особистості та професіоналізму є *спрямованість* особистос-

ті, що визначає змістову єдність її діяльності та поведінки. В загальній психології вона відома як "установка" (Д. Узнадзе), в психології особистості – як "спрямованість" (А.І. Божович).

Відштовхуючись від розуміння того, що музичне мислення визначає логіку поведінки особистості музиканта у процесі професійної діяльності, засадою у навчанні ми беремо такий тип спрямованості музичного мислення, який орієнтований на розвиток та самореалізацію особистісних функцій майбутнього музиканта, а не тільки на досягнення ефективного засвоєння знань, умінь та навичок, досконале оволодіння способами виконання. Досягнення особистісної спрямованості на функціонування процесу свідчить про те, наскільки повно ці функції працюють у мисленні студента-музиканта.

Аналізуючи або виконуючи музичний твір, студент перебуває у постійному пошуку необхідних рішень між їх потенційною багатоваріативністю. Провідними в цьому процесі стають рівень та особистісна спрямованість мислення музиканта. Але слід уточнити, що формування особистісної спрямованості музичного мислення неможливе без пізнавальної функції проблемно-

сті, яка забезпечує високий рівень професійно-технічних навиків студента як диригента, виконавця-інструменталіста.

В особистісно орієнтованому навчанні вживаються гнучкі технології, засновані на створенні умов для творчого саморозвитку студентів. Активні форми навчання музикантів роблять процес справді творчим, цікавим, надають поштовх до пізнання та розвитку особливостей їх розумових процесів і основних розумових операцій.

Таким чином, розкриття теоретичних основ особистісно орієнтованого навчання, доцільності його принципів у формуванні музичного мислення особистості музиканта, виділення характеристик музичного мислення майбутніх музикантів, згідно з цим підходом, дозволяють в подальшому виявити ряд взаємозалежних компонентів розумової діяльності, сформованість яких буде забезпечувати повноцінний рух особистості майбутнього виконавця до самореалізації, самовдосконалення у процесі навчання та особистісну спрямованість музичного мислення студентів музичних спеціалізацій вузів культури і мистецтв.

Література

1. Сериков В.В. Личностный подход в образовании // Будущему учителю о проблемах педагогики. – Волгоград, 1995.
2. Болотов В.Л., Новичков В.Б. Реформа педагогического образования // Педагогика. – 1992. – № 7-8.
3. Богоявленская Д.Б. Метод исследования уровней интеллектуальной активности // Вопросы психологии. – 1971. – № 1.
4. Казунина И.В. Формирование и активация художественно-образного мышления учащихся музыкальных училищ в классе ф-но: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1998.

5. Самсонидзе Л.С. Истоки развития музыкального мышления // "Диссертационный вестник" на соиск. уч. ст. докт. ис. и псих. наук. – Тбилиси, 1993.
6. Давидов М. Интерпретаційні аспекти виконавської майстерності // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. Муз. виконавство: Зб. наук. ст. – К., 1999. – С. 88-98.
7. Москаленко В.Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации (проблема анализа). – К.: Изд-во Киевс. гос. конс., 1994.

Надійшла до редколегії 20.11.2003 р.